

Անդրանիկ Կարապետեան

Գեղարուեստական խօսքի մէջ մի շարք արտայայտչամիջոցներ ձևաւորուում են շարահիւսական կրկնութեամբ: Կրկնաբերական արտայայտչամիջոցները, որոնք մեծ թիւ են կազմում, լիցքաւորում են խօսքը՝ այն հարստացնելով յուզարտայայտչական տարբեր նրբերանգներով: Նման արտայայտչամիջոցներից մէկը յարակրկնութիւնն է:

Յարակրկնութիւնը կամ նոյնասկիզբը (անաֆորա) կրկնաբերութեան արուեստի ամենապարզ եւ հնագոյն դրսեւորումն է, որ յատկորոշւում է չափածոյում բանաստեղծական տան կամ ամբողջ բանաստեղծութեան հարեւան տողերի, իսկ արձակում՝ կից նախադասութիւնների սկզբում միեւնոյն բառի կամ շարահիւսական աւելի ծաւալուն միաւորի կրկնութեամբ: Ինչ խօսք, չափածոյ եւ արձակ խօսքերում յարակրկնութիւնն արտայայտուում է տարբեր յաճախականութեամբ. չափածոյին աւելի շատ է ուղեկցում: Երկու դէպքում էլ շարահիւսական միաւորների նոյնասկիզբային կրկնութիւնն ուժեղացնում է խօսքի ազդեցութիւնը՝ հիմնական թեմային տարրը պահելով ընթերցողի ուշադրութեան կենտրոնում:

Յարակրկնութիւնը հանդէս է գալիս բազում փոփոխակներով. դրա հետեւողական կիրառմամբ յատկորոշուող բանաստեղծութիւնների մօտ հանդիպում են նաեւ անհետեւողականութեան արտայայտութիւններ, երբ միեւնոյն չափածոյ խօսքի ոչ բոլոր տողերն են կառուցւում յարակրկնութեան սկզբունքով: Բայց տաղանդաւոր բանաստեղծների կողմից յարակրկնութեան միջարկուած շարադասութեամբ կիրառումն էլ յաճախ լաւա-

գոյնս ծառայում է խօսքի գեղագիտական պահանջներին: Այսպէս՝

Մէկ իմ յոյսը գայիսոցն է իմ բազկի,

Մէկ անոյս եմ ու մոլոր:

Մէկ լեռ պատռող յոյս է թում ինձ Արփան

Վաղուայ ծովով Սեւանի,

Մէկ անոյս է թում սարն էլ իմ Սիփան,

Ծով արցունքով իմ Վանի:

Մէկ ասում եմ՝ փշրեմ քնարն իմ ցաւի,

Երգեմ խիմար խելագար,

Մէկ էլ տեսար՝ լացն եմ Վանայ մեր ծովի,

Ողջ մի դար եմ, մի աշխարհ:

Մէկ ինձ նայում, եօթը նայում երգերիս՝

Մէկ հանճար եմ, մէկ՝ անճար,

Ա՛յս, ի՞նչ ասեմ, երբ արցունքն է վերքերիս

Խոստովանանքն իմ անչար... (ՅԾ, 3, 193):

Երբեմն յարակրկնութեան շարք են կազմում միեւնոյն բառի քերականական ձևերը: Սա բառի մասնակի կրկնութիւն է, հետեւաբար նաեւ՝ մասնակի յարակրկնութիւն: Նման յարակրկնութեան դէպքում բնականաբար տարբեր է լինում կրկնութեան շարքի անդամների շարահիւսական գործառոյթը. ինչպէս՝

Փողոցները երկա՛ր,

Ու ձանձրալի, աշնան անձրեւների նման,

Փողոցներ, որ կան,

Փողոցների ներկան,

Փողոցները՝ դաժա՛ւ, անհրապոյր, չարկամ,-

Որքա՛ւ, որքա՛ւ, որքա՛ւ անհատը եմ հիմա (ԵԶՊԲ, 312):

Մասնակի է նաեւ յարակրկնութեան այն շարքը, որի անդամները կազմուած են նոյնահիմքութեան սկզբունքով՝ միեւնոյն արմատից կամ հիմքից բաղադրուած բա-

ռերի նոյնասկիզբային արուեստաւոր գործածութեամբ. ինչպէս՝

Կանգնել էր դաշտում հասկը ցորենի

Աստուածավայել իր շշուկներով,

Իր մեծութիւնն էր տանում՝ երբեմնի

Աստուածարձակ երկիւղներն ի վեր,

Եւ աստուծային բեխիկներն ի վար

Հողին ու քարին

Օրհնութիւններ ու սարսուռ էր շաղում

(ՀՄԲԵ, 145-146):

Մենք յարակրկնութեան դրսեւորումների տարբերակման կարեւորագոյն հիմունք ենք դիտում կրկնութեան շարքի անդամների շարահիւսական գործառոյթը, քանի որ կրկնութեան այս ձևի շատ իւրայատկութիւններ պայմանաւորուած են կրկնուող բառի շարահիւսական կիրառութեամբ: Եւ ըստ շարահիւսական գործառոյթի՝ տարբերակում են յարակրկնութեան հետեւեալ դրսեւորումները՝ ենթակայ յարակրկնութիւն, ստորոգեալ յարակրկնութիւն, գոյականական անդամի լրացում (որոշիչ, յատկացուցիչ) յարակրկնութիւն, բայական անդամի լրացում (խնդիր, պարագայ) յարակրկնութիւն, նախադասութեան անդամ չհանդիսացող լեզուամիաւոր յարակրկնութիւն, նախադասութիւն յարակրկնութիւն եւ այլն: Կրկնութեան այս ձևերը հանդէս են բերում տարբեր առանձնայատկութիւններ, որոնց քննութիւնը կարեւոր է՝ հարցն իր համակարգային ամբողջականութեան մէջ ներկայացնելու համար:

Որպէս ժողովրդական լեզուամտածողութեանը բնորոշ արտայայտչամիջոց՝ յարակրկնութիւնը միտքը հանդիսաւոր ու ծաղկուն ոճով արտայայտելու նպատակով դեռ վաղ անցեալում երեւան է եկել մեր ժողովրդական ստեղծագործութիւններում, որտեղից եւ անցել է գեղարուեստական գրականութիւն: Իբրեւ խօսքի կառուցման ձև՝ այն իր հարուստ արտայայտութիւնն է գտել մեր գրաւոր խօսքի առաջնեկում՝ Աստուածաշնչի հայերէն թարգմանու-

թեան մէջ՝ պատճէնելով բնագրի նոյն իրակութիւնը: Այստեղ յարակրկնութիւնն արտայայտուում է կից պարբերութիւնները նոյն բառով կամ բաղադրիչ նախադասութեամբ սկսելով, որի հետեւանքով խօսքն օժտուում է հռետորական շնչով ու հանդիսաւորութեամբ, ուժեղանում է խօսքի ներքին լարումը, կարեւորում է կրկնուող բառի իմաստը կամ բաղադրիչ նախադասութեան բովանդակութիւնը հաղորդման մէջ, եւ, որ խիստ կարեւոր է, արձակ խօսքը կը շարժուի: Այս տեսակէտից խորհրդանշական է Սուրբ գրքի սկիզբը: «Գիրք ծննդոցի» առաջին հատուածի՝ ստեղծագործութեան պատմութեան եօթ պարբերութիւնները (2-8-րդ) սկսւում են միեւնոյն Աստուած ասաց նախադասութեամբ՝ հաւաստելով ամբողջ գրքի՝ Աստուծոյ պատգամներ լինելը: Եւ եթէ նկատի ունենանք նաեւ այն, որ 1-ին եւ 9-րդ պարբերութիւնների սկզբի նախադասութիւններում էլ յիշատակուում է Աստուած բառը՝ որպէս գործող անձի անուն (ի սկզբանէ Աստուած ստեղծեց երկինքն ու երկիրը..., Աստուած տեսաւ, որ...), ապա կարող ենք փաստել, որ Աստուածաշնչի սկիզբն ամբողջովին յարակրկնութեան սկզբունքով է շարադրուած:

ա. ԵՆԹԱԿԱՅ ՅԱՐԱԿՐԿՆՈՒԹԻՒՆ

Աւելի յաճախ յարակրկնութեան շարք է կազմում նախադասութեան ենթական՝ իր ամենատարբեր դրսեւորումներով: Նման կրկնութիւնն անուանում ենք ենթակայ յարակրկնութիւն: Սա, իբրեւ լեզուական արտայայտչամիջոց, երեւան է հանում ոճական տարբեր իւրայատկութիւններ՝ պայմանաւորուած կրկնուող ենթականի բառական արտայայտութեամբ, տուեալ շարահիւսական կառուցի կառուցուածքային առանձնայատկութիւններով:

Յարակրկնութեամբ հանդէս են գալիս գոյականով, դերանուամբ եւ փոխանուն

բառերով արտայայտուած ենթակաները: Բոլոր դէպքերում ենթական յարակրկնութեամբ կառուցուած խօսքում տրամաբանական շեշտն ու կշռոյթը կրող միաւորը կրկնուող ենթական է: Գոյական ենթական յարակրկնութիւն կազմելիս բանատող-նախադասութիւններից մէկը կարող է լինել ամբողջական, միւսը՝ թերի՝ ստորոգեալի լրիւ կամ մասնակի զեղչմամբ, բայց դա չի խաթարում յարակրկնութեան ներդաշնակութիւնը. ինչպէս՝

Մայրս՝ մշտավառ գթութեան կանթեղ,  
Մայրս՝ քայլող մում՝ մշտագթութեան,  
Մայրս՝ գթութեան ծով էր խելահեղ,  
Երեկ՝ ծով, այսօր՝ մի բուռ գերեզման,  
Էլ չեմ գտնելու մօրս ոչ մի տեղ,  
Աշխարհում խիղճը թաղուեց յաիտեան  
(ՅԾՀՄ, 221):

Յարակրկնութեան բազմանդամ շարքի երկու-երեք անդամներ կարող են լինել ենթական, իսկ մէկ անդամն էլ կարող է հանդէս գալ այլ կիրառութեամբ. ինչպէս՝

Դաշտերը միայն գրաւում են քեզ.  
Դաշտերը կանաչ, գոհարը ցողի:  
Դաշտերի միգում կորցրել եմ ես  
Մի հին, երկրային բերկրանքի ուղի (ԵԶՊԲ, 247):

Աւելի յաճախ բանաստեղծական տունը կառուցուած է միջարկուող յարակրկնութեան երկու տարբեր շարքերի զուգորդմամբ. ինչպէս՝

Մի կմայք տանում էր մէջքին մագութի երկար  
կարծայ աման,  
Մի ուրիշը՝ հսկայ մի հաշուիչ, որ նման էր  
փայտեայ քնարի,  
Մի կմայք, շալակին դրած, մի դոյլ էր տանում  
իր համար,  
Մի ուրիշը պահել էր գլխին ոսկեզօծ նժար  
վիթխարի (ԵԶՊԲ, 497):

Այստեղ յարակրկնութեան երկու շարքերի անդամները յատկորոշուած են արտայայտութեան եւ բովանդակութեան

պլանների անհամասեռութեամբ. ընդհանուր ենթակաները ձեռով նոյնն են, իսկ նշանակեալներով՝ տարբեր, ուստի համանուն ենթականեր են եւ կազմում են համանուն ենթական յարակրկնութիւններ:

Յարակրկնութիւնն աւելի յաճախ ձեւաւորուած է դերանուն ենթականի կրկնութեամբ: Դերանուն ենթական յարակրկնութիւնը երեւան է գալիս մի շարք տարբերակներով եւ գոյական ենթականի համեմատութեամբ աւելի ճկուն է բազմանդամ շարք կազմելու առումով: Շատ յաճախ դերանուն ենթական յարակրկնութիւն է կազմում չափածոյ երկկազմ բարդ համադասական կապակցութեան մէջ. ինչպէս՝

Դու բողբոջ ես մի հին ծառի,  
Դու մի կանաչ-կանաչ տերեւ,  
Ուրախ կանչն ես դու ծիծաղի,  
Դու մի ծիւ ես՝ վրան արեւ (ԳԱԲՊ, 40):

Դերանուն ենթական յարակրկնութիւն է կազմում անհանգոյց համադասական նախադասութեան մէջ, որ կարելի է դիտել նաեւ միակազմ կառուցուածք: Յարակրկնութեան արուեստի այս ձեւի կիրառումը պահանջում է մեծ վարպետութիւն, բանաստեղծական բացառիկ շնորհ: Խօսքարուեստի այս ինքնատիպ ձեւին յաճախ է դիմում Հ. Սահեանը: Այսպէս, օրինակ, նրա «Պարոյր Սեւակին» բանաստեղծութիւնը կառուցուած է այս սկզբունքով:

Դու մատչելի, մարդամօտ,  
Դու եւ անառիկ,  
Մարգի համեմ, լանջի խոտ,  
Բարձունքի ծաղիկ:

Դու մի բանակ, դու մի գօրք,  
Դու մի տոհմի շիւղ,  
Դու հրթիռի հրացոյլը  
Ու երդիկի ծովս... (ՀՄ, 2, 152):

Անդէմ անուանական միակազմ նախադասութիւններից բաղադրուած բանաստեղծութիւնը յաճախ կառուցուած է են-

թականի երկշարք յարակրկնութեան սկզբունքով. ենթական հանդէս է գալիս տողերի սկզբում եւ հատածից յետոյ: Ոճական այս հնարը յաճախ է կիրառում Հ. Սահեանը: Ահա աւսիկ այդ սկզբունքով գրուած «Մարդ» բանաստեղծութիւնը.

Դու հողածին, դու եւ աստուած,  
Դու եւ յաղթող, դու եւ պարտուած,  
Դու անտակ վիհ, դու եւ բարձունք,  
Դու եւ ժպիտ, դու եւ արցունք:  
Դու եւ ծովեր, դու եւ արցունք:  
Դու եւ ամպրոպ, եւ ծիածան,  
Դու Ծիր Կաթին, դու եւ վայրի  
Մացառներում կորած կածան:  
Դու տնակեաց ու թափառիկ,  
Դու եւ կրակ, դու եւ ծաղիկ,  
Խեղճ ու կրակ եւ անառիկ,  
Դու բնութիւն անքննելի  
Եւ բնութեան մի պատառիկ,  
Դու հնութիւն հնամենի  
Ու դեռ գալիք... (ՀՄ, 2, 57):

Այստեղ ենթականի երկշարք կրկնութիւնը պայմանաւորուած է անհանգոյց ստորոգեալների բառային ու խօսքային հականշութեամբ (Հողածին-աստուած, յաղթող-պարտուած, անտակ վիհ-բարձունք, ժպիտ-արցունք, ամպրոպ-ծիածան եւ այլն), որը յատկորոշում է միեւնոյն երկրորդ դէմքին ներհակ յատկանիշների վերագրումը տրամաբանական ստորոգմամբ: Գեղարուեստական պատկերները զուգադրուած եւ հակադրուած են ենթականի ներդաշնակ յարակրկնութեամբ:

Ամբողջ քառատող տունը ենթական յարակրկնութեան սկզբունքով կառուցուած լինելու դէպքում երբեմն առաջին երկու տողերում ենթական կապակցուած է անուանական ստորոգեալների, իսկ վերջին երկու տողերում՝ անհանգոյց անուանական ստորոգեալների հետ. ինչպէս՝

Ամէն ինչ հրաշք է իրական,  
Ամէն ինչ քաղձաճք է ու բարիք

Ամէն ինչ կանգուն ու թափանցիկ,  
Ամէն ինչ տրոտող ու տիրական (ՀՄ, 2, 44):

Դերանուն ենթականի յարակրկնութեան իւրայատկութիւններից մէկն էլ այն է, որ յաճախ ծաւալուն չափածոյ խօսքի տողասկզբերում կրկնուող ենթական ամէն անգամ լրացուած է գոյականական անդամի լրացում ստորադաս նախադասութեամբ: Այս դէպքում կրկնուող դերանուն ենթական ձեռք է բերում գլխաւոր նախադասութիւնների շարահիւսական գործառոյթ, եւ նրա յարակրկնութիւնն, ըստ էութեան, բառ-գլխաւոր նախադասութեան յարակրկնութիւնն է՝ համապատասխան ստորադաս նախադասութիւնները խօսքի շղթայ բերելու նպատակով՝ գործող առարկան բազմակողմանիօրէն բնութագրելու համար: Այսպէս՝

Ես, որ տրտմում եմ մի ծաղկի համար,  
Դողում եմ, երբ գեթ մի վարդ եմ քաղում,  
Ես, որ մեղուի էլ վշտով՝ վշտահար,  
Մի թիթեռի էլ մահով եմ դողում,  
Ես, որ անէծք եմ ամէն մահի դէմ,  
Ձեր կեանքի համար մօր պէս կ'աղօթեմ,  
Ես, որ ամէնքիդ ցաւով տազնապում՝  
Սփիւռք-հայրենիք կամուրջ եմ կապում,  
Ես, որ ծով խղճի յորձանք եմ յաւէտ,  
Թաղում եմ ամէն մի թաղուողի հետ:  
Ես, որ իմ վիշտը խորունկ թաքցնում,  
Աստղի էլ անտես ցաւն եմ հարցնում,  
Ես, որ ցնծում եմ մի վարդ բացուելիս,  
Ես, որ մրջնի էլ մահով եմ լալիս,  
Երբ որ ես մեռնեմ, Աստուած իմ, տեսնես՝  
Իմ վրայ կգա՞յ մէկը՝ մօրս պէս,  
Իմ վրայ լացող մի ծով կը լինի՞ -  
Թէ՞ քար է աշխարհն ու էլ մայր չունի  
(ՅԾՅՄ, 234):

Դերանուն ենթական յարակրկնութեան մի տարատեսակ է անդէմ միակազմ նախադասութեան գերադաս անգամ դերանուն նոյնասկզբային կրկնութիւնը. ինչպէս՝



Ոչ տնային կամ աստրոֆիկ կառուցուածք ունեցող բանաստեղծութեան մէջ յաճախ երեւան է գալիս պարզ ստորագեալի հատոյթաւորուած յարակրկնութիւնը, երբ խօսքի շղթան, ըստ յարակրկնուող ստորագեալի արտայայտութեան, բաժանուած է մի քանի մասի. ստորագեալը կրկնուած է տողերի միջարկուածով: Նման յարակրկնութիւնը կարեւորուած է բայ-ստորագեալի բառական նշանակութիւնը՝ դրա գերակայութիւնը պահպանելով ողջ հաղորդման մէջ: Ահաւասիկ Թումանեանի «Աստղերի հետ» բանաստեղծութիւնը՝ գրուած այս սկզբունքով.

Էյ աստղեր, աստղեր,  
Երկնքի աչքեր,  
Որ այդպէս վառ-վառ,  
Ժղպտում էք պայծառ.  
Ժղպտում էիք դուք,  
Երբ ես դեռ մանուկ  
Աշխոյժ ու կայտառ  
Ձեզ անան պայծառ,  
Թըռվում էի  
Ու ցաւ չուէի...  
Ժղպտում էք այսօր,  
Երբ թոյլ ու անգօր,  
Կորած յոյսերիս  
Կըսկիծն եմ լալիս...  
Կը ժպտաք նաեւ  
Ծիրիմիս վերեւ... (ՅԹԸԵ, 21):

Ոչ տնային բանաստեղծութեան մէջ յաճախ գուգորդուած են բայ-ստորագեալների յարակրկնութեան երկու շարքեր, որոնցից մէկը, այնուամենայնիւ, գերակայում է հաղորդման մէջ՝ ունենալով աւելի մեծ ներգործութիւն. ինչպէս՝

Թողի երկիրն իմ հայրենի,  
Անահ անցայ Արար ու Հիւնր,  
Տեսայ մարդիկ չորսգլխանի,  
Տեսայ հազար աղետ ու խիւնդ:  
Հասայ միգնէ Զիւնումաչիւն,

Հասայ միգնէ Ծովը Ծերմակ,  
Տեսայ երկրի ծայրը վերջիւն  
Եւ դրախտի դուռը կրակ:  
Հազար անգամ ծագեց արեւ  
Եւ մայր մտաւ հազար անգամ,  
Տեսայ ծառեր հըրատերեւ,  
Տեսայ ակունքն արեգական  
Եւ փերիներ քնքուշ ու սեւ,  
Աչքերը՝ բոց, իրենք՝ խաւար,  
Եւ փերիներ տեսայ թեթեւ  
Փրփուրի պէս Գերմակ ու վառ... (ՎՏ, 2, 35):

Պարզ ստորագեալը յարակրկնութիւն է կազմում նաեւ դերանուն ենթակայի հետ: Այս դէպքում հաւասարապէս ընդգծուած է թէ՛ ստորագուող յատկանիշը եւ թէ՛ այդ յատկանիշը կրող առարկան. ինչպէս՝

Դու վառուել ես օրերի մէջ ու հրում,  
Դու վառուել ես կարմրավառ այս օրերում,  
Դու վառուել ես ծաղիկները ու հեռում  
(ԵԶ, 1, 160):

Նմանապէս ստորագեալը յարակրկնութեան շարք է կազմում իր պարագայ կամ խնդիր լրացման հետ. ինչպէս՝

Երթամ սարերը իմ բոյն Ծիրակի,  
Ալազեազ իջնեմ կոունկից առաջ,  
Երթամ սարերը՝ ձիւն-ձնծաղիկի,  
Ձորերը բերեմ գարունը կանաչ (ՅԾՀՄ, 87):

Երբեմն էլ ստորագեալը կրկնուած է կոչականի հետ: Ընդ որում՝ վերջինս կարող է կրկնուել նոյնութեամբ կամ բառական այլ արտայայտութեամբ: Ոճական նկատառումով այն կարող է գործածուել նաեւ մէկ անգամ՝ վերջին կամ նախավերջին տողում՝ իբրեւ թարմատար՝ գունազարդելով խօսքը. ինչպէս՝

Չգաս ձիով  
- Ե՛տ դառ, ե՛տ, իզի՛թ,  
Չգաս ջորով,  
- Ե՛տ դառ, աճիրա՛ւ,

Կտրի՛ճ, ոչ էլ  
Կարօտած յարիդ  
Գաս յետեւակ» (ՎԴ, 2, 160):  
Աչքը ջուր դառաւ» (ՅԹԸԵ, 19):

Ստորագեալ յարակրկնութիւնը կարող է առդրուել նաեւ տարբեր կոչականների: Այս դէպքում կրկնեալ եւ կրկնորդ ստորագեալները յորդոր են արտայայտում՝ ուղղուած դիմուող անձանց կամ առարկաներին. ինչպէս՝

Քնէք, մարդիկ, ծառ ու ծաղիկ,  
Քնէք, հովեր, հաւք ու ծաղիկ,  
Երբ արթուն է խիղճն աշխարհի,  
Դուք երազներ տեսէք բարի (ՀՄԴԾ, 44):

Յաճախ ստորագեալի տեւական յարակրկնութիւնը կանխորոշում է այնպիսի չափածոյ բարդ ստորագասական կապակցութեան ձեւաւորումը, որ սկսուած է առաջադաս պարագայ երկրորդական նախադասութեամբ, որին հետեւում է կրկնեալ ստորագեալն իր յաջորդական կրկնորդներով, որոնք հանդէս են գալիս գերադաս նախադասութիւնների գործառոյթով՝ լրացուած նոյնաբնոյթ ստորագաս նախադասութիւններով: Այս սկզբունքով է կառուցուած, օրինակ, Յովհ. Շիրազի «Երբ գրկում ես...» էքսպրոմտը.

Երբ գրկում ես գարնան մի ծիլ իմ որդուն,  
Գիտե՛ս, որ ողջ գարուններդ ես դու գրկում...  
Գիտե՛ս, որ սուրբ մանկութիւնս է ետ գալիս,  
Գիտե՛ս, որ էլ գլխիդ ձիւնը չի լալիս,  
Գիտե՛ս, որ քո թեքումս ծառն է բողբոջում,  
Գիտե՛ս, մա՛յր իմ, որ գալիքն է քեզ կանչում,  
Երբ գրկում ես գարնան մի ծիլ իմ ձագին,  
Գիտե՛ս, որ դու կամրջում ես գալիքին,  
Գիտե՛ս, որ իմ դառնացածն է քաղցրանում,  
Մանուկ յոյսն է Մասիսն ի վեր բարձրանում  
(ՅԾ, 3, 278):

Ինչպէս տեսնում ենք, յարակրկնութեան շարքն այստեղ բաւական երկար է: Խօսքի թուարկման շղթայի ընդհատումը կանխելու եւ յարակրկնութեան թեմային տարրի հետագայ շարունակումն ապահովելու համար բանաստեղծը առաջադաս երկրորդական նախադասութիւնը, որն ընդհանուր է գիտես ստորագեալի յարակրկնութեան շարքի ու դրան լրացնող ստորագաս նախադասութիւնների համար, կրկնել է՝ որպէս բանաստեղծական տան 7-րդ տող՝ ընդամէնը ուղիղ խնդրի տարբերութեամբ (որդուն - ձագին): Եւ իրօք, երբ գրկում ես գարնան մի ծիլ իմ ձագին կրկնորդ ստորագաս նախադասութիւնը շղթայում է իրեն նախորդող եւ յաջորդող բանաստեղծերն իրար՝ ապահովելով յարակրկնուող ստորագեալի ու իր ստորագաս նախադասութիւնների թուարկուող շարքերի կշռոյթային ներդաշնակութիւնը: Նոյն կրկնորդ ստորագաս նախադասութիւնը նաեւ երկակի լրացական կապի մէջ է իրեն նախորդող բաղադրիչ նախադասութեան (Գիտես, մա՛յր իմ, որ գալիքն է քեզ կանչում) եւ յաջորդող բաղադրիչ նախադասութիւնների (Գիտես, որ դու կամրջում ես գալիքին, Գիտես, որ իմ դառնացածն է քաղցրանում...) հետ:

Ստորագեալ մասնակի յարակրկնութիւնն է գործառուում՝

ա) երբ առաջին տողասկզբում ստորագեալը արտայայտուած է զուգադրական բայով, որի առաջադաս բաղադրիչը յաջորդ տողում (տողերում) կրկնուած է ինքնուրոյն ստորագեալի գործառոյթով. ինչպէս՝

-Եկէ՛ք խորտակե՛ք այս կապանքները, որ մարդիկ դրին,  
- Եկէ՛ք, ձեր սրտում ես կը հրդեհեմ հատուցումի տեւդ... (ՎՏԲ, 368):

բ) երբ յարակրկնութեան շարքի առաջին անգամը բայական բաղադրեալ ստորագեալ է, իսկ երկրորդը նախորդ ստորագեալի

գեալի եղանակիչ բայն է՝ պարզ ստորոգեալի գործառնյթով եւ համադաս ուղիղ խնդիր երկրորդական նախադասութիւնների ուղեկցութեամբ. ինչպէս՝

Թէ հնար լինէր աշխարհ գալ նորից,  
Կուզէի ծնունել նոյն ու սօրից...  
Կուզէի, որ նոյն գարնանամուտի  
Լոյսի թրթիռը աչքերս բանար,  
Ականջներս մէջ նոյն թռչունների  
Կապոյտ ծիւծիւղ կաթեր երդիկից,  
Եւ նոյն երկինքը երդիկից կաթեր  
Բարուրիս վրայ (ՀՍ, 2, 162-163):

գ) երբ պիտի կամ պէտք է հարկադրական եղանակիչը հանդէս է գալիս տողակցքի կրկնութեամբ՝ տարբեր բայերի հետ առգրութեամբ կազմելով պարզ ստորագեալներ կամ ընդհանրական դիմաւոր միակազմ նախադասութիւնների գերադասանդամներ. ինչպէս՝

Պիտի բանաս սիրտըդ բորբոք ամէն սրտի դէմ,  
Պիտի լինես միշտ հրահրում եւ միշտ լուսեղէն» (ՎՏԲ, 417):  
Պէտք է տոկալ ու գթալ,  
Պէտք է այրուել ու սիրել  
Եւ անկում համբերել,  
Պէտք է անվերջ հաւատալ (Ա. տ., 348):

Ստորագեալ յարակրկնութիւնը ձեւաւորուում է նաեւ միադիմի բայերի կրկնութեամբ, երբ ամէն մի կրկնութիւն լրացւում է ենթակայ ստորադաս նախադասութեամբ: Նման ստորագեալ յարակրկնութիւն է կազմում թում է, երեւում է, մնում է եւ նման մի քանի այլ բայերի նոյնասկիզբային ներդաշնակ կրկնութիւնը: Ընդ որում՝ ամէն բանատող մէկ նախադասութիւն է՝ բաղադրուած անենթակայ գլխաւոր եւ ենթակայ երկրորդական նախադասութիւններից. ինչպէս՝

Թում է՝ լսում եմ ես քո շունչը,  
Թում է՝ ինձ մօտ ես դու էլի,  
Թում է՝ քո ամէն մի շունչը

Իջնում է խաղաղ այս տողերից (ԳՍԲՊ, 42):

Երբեմն էլ առաջին երկու բանատողերում գերադաս ու ստորադաս նախադասութիւնները կապակցւում են շարայարութեամբ, իսկ յաջորդ երկու բանատողերում՝ թէ շաղկապով. ինչպէս՝

Թուաց՝ ամպերն են բացխուփիկ խաղում,  
Թուաց՝ երկինքն է կապոյտ ծիծաղում,  
Թուաց, թէ շոգը յանկարծ կտորրուեց,  
Թուաց, թէ մի հին երդում կատարուեց (ՊՍ, 4, 20):

Նոյն թում է ստորագեալը կազմում է նաեւ միջարկուող յարակրկնութիւն. ինչպէս՝

Թում է՝ տեսնում է զանգակ աղբիրները,  
Ձորերը, դաշտերը գուարթ,  
Թում է՝ զգում է իր մօր համբոյրները,  
Տեսնում է հայեացքը հանդարտ (ԳՍԲՊ, 297):

Հարկ է նշել, որ պարզ ստորագեալի յարակրկնութիւնից չի տարբերւում անորոշ դիմաւոր միակազմ նախադասութեան բայական գերադաս անդամի յարակրկնութիւնը: Այսպէս՝

Նայում ես այսօրուայ օրին,  
Ծիկնում, ամաչում ես,  
Նայում ես ընկնող խնձորին,  
Տխրում, հառաչում ես (ՀՍՍԲ, 48):

Պարզ ստորագեալի համեմատութեամբ անուանական բաղադրեալ ստորագեալը յարակրկնութեամբ աւելի քիչ է հանդէս գալիս: Երբեմն երկտողեայ տներով բանաստեղծութիւնը կառուցւում է անուանական ստորագեալի յարակրկնութեամբ: Կրկնուող ստորագեալի ստորագելին թուարկման վերջում որոշչային կիրառութեամբ ամփոփում է թուարկման շարքը: Նման յարակրկնութիւնը միտուած է շեշտելու տարբեր առարկաների՝ նոյն յատկանիշներով օժտուած լինելը: Եւ այս կառուցուածքում ուժեղ է հեղինակի գնահատողական-վերա-

բերմունքային տարրի դրսեւորումը: Այսպէս՝

Նոյնն է կարօտս հիմա՝ անսփոփ ու որբ.  
Նոյնն է աշխարհը վառուող ու արեւը բորբ:

Նոյնն է երկինքը կապոյտ ու լճակը ջիգը -  
Եւ չի փոխուել իմ սրտում, իմ հոգում - ոչինչ:

Նոյնն է սերը՝ կրակուած իմ սրտում հիմա՝  
Նոյն կարօտը անսփոփ ու անուր - Մահ (ԵՉՊԲ, 262):

Այստեղ կրկնուող նոյնն է անուանական ստորագեալի կապակցումը տարբեր ենթակաների հետ ձեւաւորել է տարբեր ենթականերով բարդ համադասական նախադասութիւններ: Անուանական ստորագեալի յարակրկնութիւնը կազմում է նաեւ ընդհանուր ենթակայով բարդ համադասական նախադասութիւն: Այս դէպքում, որպէս կանոն, ընդհանուր ենթական ընկնում է կրկնեալ եւ կրկնորդ ստորագեալների միջեւ. ինչպէս՝

Ուղղամիտ էին աստուածները հին,  
Ուղղամիտ էին  
Պարզ դերձակի պէս... (ՊՍ, 4, 246):

**գ. ԳՈՅԱԿԱՆԱԿԱՆ ԱՆԴԱՍԻ ԼՐԱՅՈՒՄ ՅԱՐԱԿՐԿՆՈՒԹԻՒՆ**

Չափածոյ խօսքում յարակրկնութիւն են կազմում նաեւ գոյականական անդամի լրացումներից որոշիչն ու յատկացուցիչը՝ հանդէս բերելով տողակցքում կրկնուելու տարբեր իւրայատկութիւններ: Որոշիչ եւ յատկացուցիչ յարակրկնութիւնները երբեմն էլ երեւան են գալիս միաժամանակ, միեւնոյն համատեքստում, որի հետեւանքով պատկերները խտանում են, ուժեղանում են խօսքի գեղարուեստական շունչն ու ներգործութեան թափը, մանաւանդ երբ հեղինակը դիմում է նախադասութեան կառուցման միակազմ ձեւին՝ փաստարկելով տարբեր առարկաների կողմից միեւ-

նոյն յատկանիշների կրումը: Եւ որոշիչ ու յատկացուցիչ յարակրկնութիւնները դառնում են թուարկումը նոյն յատկանիշն ուղղակիօրէն կամ փոխաբերաբար կրող տարբեր առարկաների, որոնք իրենց ներքին կապերով ու առնչութիւններով մի ամբողջ համակարգ են կազմում՝ դառնալով հեղինակի գեղագիտական ըմբռնումների դրսեւորումը: Աւելացնենք, որ յարակրկնութիւն-որոշիչը այս դէպքում նաեւ հանդէս է գալիս որպէս մակդիր, մանաւանդ երբ լինում է փոխաբերական նշանակութեամբ եւ յուզարտայայտչական երանգով: Խօսքի կառուցման այս ձեւին յաճախ է դիմում Հ. Սահեանը: Այսպէս՝

Իմքարակոտ,  
Իմքարքարոտ,  
Քարէ սարսուռ,  
Քարէ կարկուտ:  
Քարէ ծաղիկ,  
Քարէ մրմուռ,  
Քարէ ալիք  
Եւ քարէ դուռ:  
Քարէ մի վանք,  
Քարէ մի տուն...  
Քարէ ճախրանք,  
Քարէ միտում:  
Դու պարզ ու բարդ  
Ու դու անար...  
Քարէ դրախտ,  
Դրախտի քար... (ՀՍԴԾ, 28):

Այստեղ հեղինակը յատկացուցիչ ու որոշիչ յարակրկնութիւններին վարպետօրէն գուգորդել է յանգաւորման եւ եզրափակիչ խաչակերպի (Քարէ դրախտ-Դրախտի քար) արուեստաւոր կիրառումը՝ ապահովելով խօսքի բարձր պատկերաւորութիւն եւ արտայայտչականութիւն:

**1) ՈՐՈՇԻՉ ՅԱՐԱԿՐԿՆՈՒԹԻՒՆ**

Որոշիչ յարակրկնութիւնը շատ աւելի յաճախադէպ է: Խօսքարուեստի վարպետ-

ները դիմում են յարակրկնութեան այս ձե-  
ւին, երբ ցանկանում են ընդգծել տարբեր  
առարկաներ ընդլայնագրող նոյն որակական  
կամ վերաբերական յատկանիշը: Այս դէպ-  
քում յարակրկնութեան շարքի որոշիչները  
բնականաբար առդրուում են տարբեր որո-  
շեալներին: Ակնյայտ է նաեւ, որ, ի տարբե-  
րութիւն իր սովորական լայն գործածու-  
թեան, որոշիչը յարակրկնութեամբ ոչ միշտ  
է հանդէս գալիս: Որոշիչ յարակրկնութիւ-  
նը մասնաւորապէս արտայայտուում է՝

ա) գոյականով՝

Ինչպէ՞ս են մարդիկ անծաղիկ մնում  
Քար քաղաքներում՝ առանց բնութեան  
Քար քաղաքների ազատ գնդանում  
Հիւանդ են՝ աշնան ջրերի նման (ՅԾ, 3,  
385):

բ) ածականով՝

Սարալանջերն ի վեր  
Կանաչ արտեր էին:  
Կանաչ արտեր էին -  
Կանաչ ամպեր էին (ՀՄ, 2, 350):

գ) թուականով՝

Հագա՛ր եղունգ ու ճիրան,  
Հագա՛ր մագիլ էր խրուել  
Նրա փխրում կողերում (ՊՄ, 4, 135):

դ) դերանուամբ՝

Ժամանակները խառն են խրթին.  
Ինչ-որ տագնապ է ամպն իր հետ տանում,  
Ինչ-որ նարսուռ կայ անտառի շուրթին,  
Ինչ-որ խորհուրդ կայ, որ չեմ հասկանում  
(ՀՄՔԵ, 6):

ե) կապի ու խնդրի կապակցութեամբ՝

Թէ՞ անտարբեր են աստղերն էլ բոլոր  
Աչքերի նման քո երկնակապոյտ,  
Աչքերի նման քո խորհրդաւոր,  
Աչքերիդ նման յաւիտեան անգութ  
(ՅԾ, 3, 376):

Յաճախ որոշիչ յարակրկնութեան  
շարքի անդամներն ունենում են երանգա-  
յին տարբերութիւն. կրկնեալ որոշիչը լի-

նում է բացականչական երանգով, կրկնոր-  
դը՝ պատմողական եւ այլն. ինչպէս՝

Ուրի՛շ երազ էր նրան յուզել,

Ուրի՛շ ցնորք մի, սէր հնագոյն -

Եւ հարազատ էր նրա հոգում

Միայն այդ հինը (ԵԶՊԲ, 161):

Որոշիչ յարակրկնութիւնն արտա-  
յայտուում է նաեւ բանաստեղծական այլ  
տողերի միջարկումով՝ ապահովելով տա-  
րածուող կշռոյթ. ինչպէս՝

Օխում աղբիւրից ջուր է առել

Կոյս սափորով լուռ ու մունջ,

Օխոյը ծաղկից ծաղիկ քաղել,

Կապել սիրոյ ծաղկեփունջ (ՅԹԸԵ, 166):

Բանաստեղծական խօսքում որոշիչ  
յարակրկնութիւնը երեւան է գալիս նաեւ  
երկշարք, սակաւադէպ էլ եռաշարք ձեւով:  
Նման կրկնութիւնը Պ. Պօղոսեանը դիտում  
է այլ արտայայտչամիջոց՝ բաժանում (տե՛ս  
3, էջ 170-171): Իրականում սա նոյն  
յարակրկնութիւնն է՝ բանաստեղծական  
տողերի հատոյթաւորուած հաւասար հա-  
տուածների սկզբում արտայայտուած:  
Քանի որ բազմաշարք յարակրկնութիւնը  
որոշակիօրէն ապահովում է նաեւ խօսքի  
բարեհնչելիութիւնն ու մեղեդայնութիւնը,  
այդ պատճառով էլ այն աւելի շատ հան-  
դիպում է գուսանական պոեզիայում: Այս-  
պէս, օրինակ, գուսան Աշոտի «էն մեծ սա-  
րը» երգը ամբողջովին կառուցուած է ե-  
ռաշարք եւ երկշարք յարակրկնութեան  
սկզբունքով: Գուսանը երգի քսան բանա-  
տողերից 16-ը բաժանել է երեք, իսկ 4-ը՝  
երկու հատոյթի եւ իւրաքանչիւր հատոյ-  
թային հատուած սկսում է էն (այն) որոշի-  
չով՝ ստեղծելով երկշարք ու եռաշարք յա-  
րակրկնութիւնների զուգորդման մի հրա-  
շալի օրինակ.

էն մեծ սարը էն սուրբ վայրն է էն սիրոյ,  
էն լանջում են էն սէրն առել, էն գառ-վառ,  
էն ցօղիկ էր, էն շողիկ էր, էն լուսոյ,  
էն մանեակ էր, էն գոհար էր, էն մարմար:

էն քնար էր, էն երգ լար էր, էն դալար,  
էն իմ բառն էր, էն իմ կեանքն էր, էն դալար:

էն ծաղկունքը, էն բուրմունքը, էն յայլան  
էն իմ սիրոյ էն թէժ հուրն է էն վառման,  
էն եկել էր, էն ներկել էր էն գարնան,  
էն արեւ էր, էն անձրեւ էր, էն վարար:

էն հովիւը, էն սրինգը, էն ձայնը,  
էն իմ սիրոյ, էն բիրակն էր, էն զանգը,  
էն կրակը, էն սոխակը, էն վանքը,  
էն իմ աչքն էր, իմ սրինգը, էն արար:

էն գուսան էր, էն մուսայ էր քո սիրոյ,  
էն ակունք էր, էն մասունք էր քո սիրոյ,  
էն չքացաւ, էն ո՞ր անցաւ քո սիրով,  
էն ինձ շանթեց, էն ինձ բանտեց էն ամառ:  
էն քնար էր, էն երգ լար էր էն դալար,  
էն իմ բառն էր, էն իմ կեանքն էր էն դալար  
(ԳԱՍԿ, 161):

Միայն չափածոյ խօսքը կարող է  
հանդուրժել մէկ փոքր հաղորդման մէջ ո-  
րոշիչ 56 անգամ արուեստաւոր կրկնուելը  
մեղեդայնութեան ապահովման նպատա-  
կով:

2) ՅԱՏԿԱՅՈՒԹԻՉ ՅԱՐԱԿՐԿՆՈՒԹԻՒՆ

Յատկացուցիչ յարակրկնութիւնը, որ  
համեմատաբար քիչ է հանդիպում, երեւան  
է գալիս այն դէպքում, երբ չափածոյ խօս-  
քի հեղինակը ցանկանում է հետեւողակա-  
նօրէն շեշտել միեւնոյն ստացականութեան  
կամ պատկանելութեան վերաբերելը տար-  
բեր առարկաներին: Եւ քանի որ այս ի-  
մաստն առաւել խոր արտայայտուում է  
անձնական դերանուան սեռական հոլո-  
վում, ուստի յատկացուցիչ յարակրկնու-  
թիւն կազմում է աւելի շատ այս քերական  
ձեւը: Երբեմն ամբողջ բանաստեղ-  
ծական տունը կառուցուում է դերանուն  
յատկացուցիչ յարակրկնութեամբ. ինչպէս՝

Քո քաղցր վիշտը, սի՛րտ իմ մե՛նաւոր,  
Քո վիշտն է փոռած անհուն աշխարհում,  
Քո սէրն է վառուած ե՛ր պայծառ, ե՛ր խոր,  
Քո խենթ կարօտն է ամէն տեղ լոռում  
(ՎՏԲ, 113):

Երբ յատկացուցիչ հետ կրկնուում է  
նաեւ յատկացեալը, յարակրկնութիւն է  
կազմում յատկացուցիչ+յատկացեալ կա-  
պակցութիւնը, եւ այս դէպքում հաւասար-  
ապէս ընդգծուում է նաեւ յատկացեալը.  
Ինչպէս՝

Քո ժպիտն են ես տեսնում արեւի հոգում,  
Քո ժպիտը վարդագոյն - իրիկուայ միգում  
(ԵԶՊԲ, 262):

Երբեմն էլ յարակրկնութեան շարք է  
կազմում յատկացուցիչ+յատկացուցիչ յատ-  
կացեալ կապակցութիւնը՝ առդրուելով  
տարբեր լրացեալներին. ինչպէս՝

Մեր դրախտի դաշտերն է՛նտեղ՝  
մեր դրախտի ծովի ափին,  
մեր դրախտի քաջ տերն է՛նտեղ՝  
բարձր բերդի ձորի ափին... (ՌԴՊՎ, 348):

Յատկացուցիչ յարակրկնութեան շար-  
քը շատ յաճախ պայմանաւորուում է յատ-  
կացեալների նշանակեալ առարկաների  
համասեռ, ներդաշնակ թուարկումը, որը  
փակուում է պարբերութեան սկզբի նախա-  
դասութեան եզրափակիչ կրկնութեամբ:  
Այսպէս՝

Գարուն էր: Ամառ եկաւ,  
Ձագ հանեց ձորում կաքաւ,  
Իսկ հայը գրկուեց ձագից,  
Իր պոռթկան թոնրի տաքից,  
Իր մօրից, հօրից, եարից,  
Իր բնից ու աշխարհից.  
- Գարուն ա, ձուն ա արել... (ՊՄ, 4, 185):

Յարակրկնութեան շարքը ծաւալուն  
չլինելու եւ այլ բանաստեղծի միջարկու-  
մով արտայայտուելու դէպքում ստացա-  
կանութեան շեշտադրումը թուլանում է.  
Ինչպէս՝

Քո «Մթնածորում» թախիծ է ծորում  
Ու կարօտ՝ մանկուք հարազատ ձորի,-  
Աշխատի՛ր, սակայն, որ մուք այդ ձորում  
Քո պայծառ ուղի՞ն անդարձ չկորի (ԵՉՊԲ,  
441):

**դ. ԲԱՅԱԿԱՆ ԱՆՂԱՍԻ ԼՐԱՑՈՒՄ  
ՅԱՐԱԿՐԿՆՈՒԹԻՒՆ**

Բայական անդամի լրացումներից  
պարագաները յարակրկնութիւն են կազ-  
մում յաճախ, իսկ խնդիր յարակրկնութիւ-  
նը խիստ սակաւ է հանդիպում: Տողասկզ-  
բում կրկնուող պարագաների տրամաբա-  
նական շեշտադրումը համեմատաբար ու-  
ժեղ է:

Յարակրկնութիւն են կազմում մաս-  
նաւորապէս հետեւեալ պարագաները.

ա) տեղի պարագան՝

Այնտեղ բոլորն են քնած,  
այնտեղ արթումն աչք չկայ,  
այնտեղ քնած է անգամ  
անքուն մայրը աղջկայ (ՌԴՊՎ, 212):

Տեղի պարագայ յարակրկնութիւնն  
արտայայտում է նաեւ մէկտողեայ կամ  
երկտողեայ միջարկումով. ինչպէս՝

Այստեղ մի վսեմ խորհուրդ է ապրում՝  
Ծանր վեհութեամբ իշած երկնքից,  
Այստեղ սրբագան մի շունչ է բուրում,  
Մեզ վեր է տանում աշխարհի կեանքից  
(ՅԹԸԵ, 40):

Երբեմն տողասկզբում կրկնուող տեղի  
պարագան ստանում է նախադաս յատկա-  
ցուցիչ լրացում, եւ յարակրկնութիւն է  
կազմում յատկացուցիչ+տեղի պարագայ կա-  
պակցութիւնը. ինչպէս՝

Նոր օր է բացում ազգերի համար,-  
Իմ հայրենիքում տիրում է գիշեր,  
Իմ հայրենիքում անթափանց խաւար.  
-Չարթէ՛ք, վե՛ր ելէք, կեանքանի ուժեր (ՎՏԲ,  
339):

բ) ժամանակի պարագան, որը կրկն-  
ւում է թէ՛ կից տողերում եւ թէ՛ այլ բա-  
նատողերի միջարկումով՝ երկու դէպքում  
էլ ստեղծելով հաւասար կշռոյթ. ինչպէս՝

Յաճախ նա առել է քեզ իր գիրկը,  
Երգել ես, ճիւղից ճիւղ մագլցել,  
Յաճախ դու քո սիրած, տխուր գիրքը  
Կարդացել ես, իսկ նա՛ խոյլ լացել (ԳՍԲՊ,  
53):

Ժամանակի պարագան յարակրկնու-  
թիւն է կազմում նաեւ բազմակի ստորո-  
գեալների կրկնուող պիտի եղանակիչի  
հետ. ինչպէս՝

Այսուհետեւ, ինձ հաւատա՛յ,  
Է՛լ չպիտի ես խառնընթաց ո՛չ իմ գործին.  
Է՛լ չպիտի այսուհետեւ  
Հակումն կեանքի աղտ-աղարտի ծանրու-  
թեան տակ (ՊՍ, 2, 155):

Յարակրկնութիւն ժամանակի պարա-  
գան երբեմն էլ արտայայտում է ընդար-  
ձակ բառակապակցութեամբ՝ գրաւելով  
բանատողերի մեծ մասը. ինչպէս՝

Եւ եօթն անգամ եօթը ամիս շարեցին,  
Եւ եօթն անգամ եօթը ամիս բարձրացաւ,  
Եւ սիւները կուռ կամարներ պահեցին,  
Եւ գմբէթը դէպի երկինք խոյացաւ  
(ԳՍԲՊ, 244):

գ) ձեւի պարագան՝

Տատասկների,  
Քարերի մէջ,  
Քամիների,  
Արեւի մէջ,  
Ձիւների մէջ,  
Ծոգ ու տոթի  
Այսպէս մեռակ,  
Այսպէս ոտի,  
Այսպէս խոնարհ,  
Այսպէս ըմբոստ,  
Այսպէս փխրում,  
Այսպէս շիտակ,  
Այսպէս խրթին

Ու այսպէս պարզ  
Կանգնել է նա  
Երկնքի տակ... (ՎԴԱՄ, 141):  
դ) միասնութեան պարագան՝  
Իրար հետ կեանքի երգն ենք լսում,  
Իրար հետ ամէն օր մինչեւ լոյս  
Թովչական երազներ ենք հիստում  
Ու դիտումս շրջումս - արշալոյս...  
(ՎՏԲ, 190):

ե) պատճառի պարագան՝

Այս պաղ աշխարհում ես տեսայ միայն տա-  
նապանքի լաց,  
Եղբայրների տեղ ես հանդիպեցի չար ո-  
տխների.  
- Եւ դորա համար իմ դէմքը երբեք զուարթ  
չծպտաց,  
- Եւ դորա համար դահիճ խոհերի ես դար-  
ձայ գերի... (ՎՏ, 2, 136) եւ այլն:

Ինչպէս նշեցինք, խնդիր յարակրկ-  
նութիւնն աւելի քիչ է հանդիպում՝ պայ-  
մանաւորուած խնդիր լրացումների ընդ-  
գծման եւ յուզարտայայտչական լիցքա-  
ւորման հնարաւորութիւնների սահմանա-  
փակութեամբ: Այսպէս, օրինակ, հետեւեալ  
քառատողում ուղիղ խնդիր յարակրկնու-  
թեան մէջ իշխում է թոյլ շեշտադրումը.

Ընկերներ ունէի ես,  
Ընկերներ բակ ու թաղի,  
Ընկերներ ամէն տեսակ  
Խեցութեամբ, խինդ ու խաղի (ՀՍՔԵ, 89):

Իսկ ահա յանգման խնդիր յարակրկ-  
նութեան հետեւեալ օրինակում գերակա-  
յում է պարզ թուարկումը.

Քեզ ժպտում է արեւը: - Քեզ կեանքը  
Թում է արեան պէս տաք:  
Քեզ թովում է աշխատանքը,  
Քեզ թովում է այս յա՛նգոյ անգամ (ԵՉՊԲ,  
455):

Յաճախ անուանական անդէմ միա-  
կազմ նախադասութիւններից բաղադրուած  
չափածոյ խօսքը կառուցւում է յանգման

խնդիր յարակրկնութեան սկզբունքով.  
ինչպէս՝

Ինձ վախենալու խիզախութիւնը,  
Ինձ տառապանքի ուրախութիւնը,  
Ինձ այս կածանի մտերմութիւնը,  
Ինձ հողի հանդէպ այս ջերմութիւնը:  
Ինձ այս քարափի ընկերութիւնը,  
Ինձ երգի տաժանքն ու ջերմութիւնը...  
Մնացածը՝ ձեզ,  
Ձեզ՝ այս աշխարհն ու այս տէրութիւնը (ՀՍ,  
2, 121):

**ե. ՆԱԽԱՂԱՍՈՒԹԵԱՆ ՅԱՐԱԿԻՑ  
ՍԻԱՒՈՐ ՅԱՐԱԿՐԿՆՈՒԹԻՒՆ**

Գեղարուեստական խօսքում յարա-  
կրկնութիւն են կազմում նաեւ նախադա-  
սութեան յարակից միաւորները, որոնց  
նոյնասկիզբային կրկնութիւնը եւս ծառա-  
յում է խօսքի գեղագիտական պահանջնե-  
րին, մասնաւորապէս նրա կշռոյթային  
ներդաշնակութեան ապահովմանը: Յարա-  
կրկնութիւն կազմում են աւելի յաճախ  
շաղկապները եւ սակաւադէպ վերաբերա-  
կանները, ձայնարկութիւններն ու կոչա-  
կանները:

**ԸՆԴԱԿՊ ՅԱՐԱԿՐԿՆՈՒԹԻՒՆ**

Շաղկապների, յատկապէս եւ-ի յարա-  
կրկնութեան կիրառումը գեղարուեստա-  
կան ու հրապարակախօսական ոճերի խօս-  
քերում ունի դարերի պատմութիւն, մա-  
նաւանդ որ ոճական այս երեւոյթի աւան-  
դոյթը հայերէնին է անցել Աստուածաշն-  
չից: Այստեղ հարեւան պարբերութիւննե-  
րը յաճախ են սկսւում եւ շաղկապով, որով  
արձակ խօսքն իր կշռոյթով մօտենում է  
չափածոյին: Աստուածաշնչեան եւ-ի պարզ  
յարակրկնութեան ազդեցութեամբ, օրի-  
նակ, Ա. Իսահակեանն իր «Լիլիթ» արձակ  
բանաստեղծութեան մէջ եւ այլ գործերում  
ոճաւորման նպատակով յաճախ է դիմում  
հարեւան կամ միջարկուող պարբերու-

Թիւնները եւ-ով սկսելու ոճական հնարի կիրառմանը: Այսպէս՝ «Հին ամրոցը» զրոյցի 33 պարբերութիւններէից 15-ը սկսուած է եւ, իսկ 7-ը՝ իսկ շաղկապով: Մասնաւորելով մեր խօսքը եւ շաղկապի յարակրկնութեան վրայ՝ նշենք, որ այն ստացել է երկու կարգի դրսեւորում՝ ա) այդ շաղկապով սկսուող պարբերութիւնները յաջորդում են իրար՝ կապուելով պարզ թուարկման յարաբերութեամբ, եւ բ) այդ կարգի պարբերութիւնները միմեանցից բաժանուած են այլ սկսուածք ունեցող պարբերութիւններով, եւ այս դէպքում միջանկեալ պարբերութիւնների հետ եւ-ով սկսուող պարբերութիւնը կապուած է յաւելական յարաբերութեամբ՝ կատարելով նախորդ հաղորդումից բխող եզրակացութիւն կամ այդ հաղորդման պատումը հարստացնելով բովանդակային մի կարեւոր նրբամաստով: Տեղի խնայողութեան համար բաւարարուենք միայն եւ-ով սկսուող՝ իրար յաջորդող պարբերութիւնների հատուածից մի փոքր մէջբերում կատարելով.

Եւ շեփորը մրկում էր եւ ժողովրդին կոչում իր մօտ...

Եւ որովհետեւ Գա խօսում էր հրեղէն եւ անկեղծօրէն - Գրա խօսքը կայծակի պէս անդրէր ու վառէր բոլորի սրտերը...

Եւ հազար-հազար տարիների բռնութեան խաւարը առաջին անգամ ցրուեց ժողովրդի հոգուց...

Եւ Գորից այն ծիրանի դրօշակակիրը փչեց շեփորը... (ԱԻ, 3, 112-113):

Չնայած արձակ խօսքում շաղկապի յարակրկնութիւնն ունի տարաբնոյթ դրսեւորումներ, այնուհանդերձ այն, իբրեւ ոճական երեւոյթ, մնում է որպէս չափածոյի իւրապատկութիւն, դիտուած է չափածոյին ուղեկցող յատկանիշ: Ընդհանրապէս շաղկապ յարակրկնութիւնը բազմաշաղկապութեան մի դրսեւորումն է, որը տուեալ դէպքում ունի երկակի՝ ոճական եւ քերական նշանակութիւն. որպէս արտա-

յայտչամիջոց՝ այն ոճական, իսկ որպէս կապակցման միջոց՝ քերականական դեր է կատարում: Նշենք, որ չափածոյում էլ եւ շաղկապը յարակրկնութիւն է կազմում, երբ հարեւան տողերի սկզբում կրկնուելիս ուժեղ շեշտ է կրում՝ ընդգծելով թուարկուող միաւորների նշանակութիւնը. ինչպէս՝

Եւ գլուխս էր գուրգուրում,  
Սեղմում կրծքին իր մաշուած,  
Եւ աչքերս էր համբուրում,  
Եւ ձեռքերս մրոտուած,  
Եւ կրկնում էր՝ «Գիծ ջան, գիծ»:  
Եւ լալիս էր, եւ գգում,  
Եւ դեռ մեր շուրջն ակնապիշ  
Մարդիկ էին հաւաքում... (ՅԾՀՄ, 36):

Երբեմն էլ եւ-ի հետ կրկնում է նաեւ յաջորդող անդամը՝ ընդարձակելով յարակրկնութեան ծիրը. ինչպէս՝

Կրկին հնչում է թունաւոր լեզուդ  
Եւ քո խօսքերի Գիզակները սուր,  
Եւ քո համբոյրը, որպէս քաղցր սուտ -  
Բախտ եմ խոստանում իզո՛ւր եւ իզո՛ւր...  
(ՎՏԲ, 57):

Ծանօթութիւն: Այստեղ անհրաժեշտ ենք համարում վկայակոչել Վ. Առաքելեանի հետեւեալ դիտարկումը Ա. Իսահակեանի պոեզիայում եւ-ի յարակրկնութեան իւրապատկութիւններից մէկի մասին. «Երբեմն անաֆորական եւ-երը ուղղակի յաջորդում են իրար, բայց ոչ տրամաբանական կապակցութեան կամ թուարկման յաջորդականութեան բնական ընթացքով. յանկարծ փոխուած են բայի դէմքը, ժամանակը, եղանակը, ու թւում է, թէ եւ-ը մի տեսակ կամուրջ է՝ մի նիւթից միւսին թռչելու համար, որտեղ նա թողնում է եզրակացնող, ամփոփող նշանակութեան տպաւորութիւն:

Եւ գազանները թող ինձ յօշոտեն, վայրագ հողմերը շաչեն ինձ վրայ,

Եւ այսպէս միգնէ օրերիս վերջը, քարաւանս անդարձ գնայ ու գնայ...

(2, էջ 188):

Յարակրկնութիւն է կազմում նաեւ բայց հակասման շաղկապը՝ միայնակ կամ որեւէ անդամի հետ. ինչպէս՝

Ծերմակ եմ լեռների գագաթները,  
Դրսում Գորից է ձմեռ ու ձիւն.  
Բայց ո՞ւր եմ քո փայտէ սահնակները,  
Բայց ո՞ւր եմ խաղերդ փողոցում  
(ԳՍԲՊ, 50):

Ո՛չ... ո՛չ կրկնադիր շաղկապը կազմում է յարակրկնութիւն, երբ նրա բաղադրիչները նոյն շեշտադրումով հանդէս են գալիս հարեւան բանատողերի սկզբում. ինչպէս՝

Ո՛չ անձրեւ է գալիս,  
Ո՛չ արեւ է անում,  
Ո՛չ ամպրոպի հոտ կայ,  
Ո՛չ երաշտի... (ՀՍ, 2, 27):

Ե՛լ...է՛լ համադասական շաղկապը յարակրկնութիւն է կազմում յատկապէս այն դէպքում, երբ խօսքը համադաս հարցական նախադասութիւնների այնպիսի միաւորում է, որտեղ կրկնում է նաեւ էլ-ին առդրուած հարցում արտայայտող բառը. ինչպէս՝

Էլ ինչո՞ւ էիր այդքան թրթռում,-  
Էլ ինչո՞ւ էիր դու քեզ քրքրում  
Էլ ինչո՞ւ էիր ականջդ սրում... (ՀՍ, 2, 74):

Երբեմն էլ թէ՛...թէ՛ կրկնադիր շաղկապը, դրուելով թուարկուող անդամներից առաջ, ստեղծում է տողասկզբի ու տողամիջի յարակրկնութեան շարքեր. ինչպէս՝

Ծամփաները ոլոր-մոլոր,  
Թէ՛ մօտաւոր, թէ՛ հեռաւոր  
Իրար ետնուց եկան հաւաս  
Թէ՛ գեղազէտ, թէ՛ խառնութեամբ (Ա. Ի.):

Համադասական շաղկապների յարակրկնութեան նման յաճախ հանդէս են գալիս նաեւ մէկ...մէկ եւ մերթ...մերթ զուգադրական շաղկապական ձեւերը, որոնք, ինչ-

պէս նշել ենք, կապակցում են հանդիպարական, մասամբ էլ՝ միաւորական յարաբերութեամբ կառոյցներ: Քանի որ թէ՛ նախադասութեան կառուցուածքում եւ թէ՛ խօսքի մէջ հակադրութիւնը ենթադրում է հակադրուող եզրերի եւ դրանց ծաւալման հնարաւորութեան սահմանափակութիւն, ուստի բնական է, որ մէկ...մէկ եւ մերթ...մերթ ձեւերի յարակրկնութեամբ հանդէս գալը պէտք է քիչ կիրառական լինի: Մինչդեռ լեզուական փաստերը հակառակն են ապացուցում: Մեր տաղանդաւոր բանաստեղծները յաճախ այդ բառական ձեւերի յարակրկնութեան վիթխարի շարքեր են ստեղծում՝ համադրելով ու հակադրելով շարահիւսական տարբեր միաւորներ՝ իբրեւ նախադասութեան անդամների կամ նախադասութիւնների ոլորտում իրացուող համադրումների ու հակադրումների արտացոլում: Յիշեալ շաղկապական ձեւերի յարակրկնութեանը յատկապէս շատ են դիմել Յովհ. Շիրազն ու Հ. Սահեանը: Իր «Ինքնբերանք համամարդկային» պոեմի 352 տողերում Շիրազը 394 անգամ գործածել է մերթ բառը՝ կազմելով բանատողային երկշարք յարակրկնութեան երկու մեծ շղթայ. 216 անգամ գործածել է որպէս տողասկզբի, 178 անգամ՝ տողամիջի յարակրկնութիւն: Այսպէս՝

Մերթ կանթեղ եւ խաւարաբուխ, մերթ՝ լուսածին խաւար,  
Մերթ՝ ոգեխոյզ ասարառու, մերթ՝ ինքնագոհ ասար:  
Մերթ՝ ելնում ես՝ դառնում թարթաւ, իջնում՝ դառնում Տրտու,  
Մերթ ծիծաղի ծիածանն եւ, մերթ սեւ թուխպ եւ տրտում... (ՅԾ, 3, 357):

Նոյն սկզբունքով Շիրազը յաճախ է դիմում նաեւ մէկ...մէկ (էլ) զուգադրական շաղկապական ձեւի յարակրկնութեանը՝ ապահովելով կշռոյթի հաւասարաչափ ու ներդաշնակ տարածումը. ինչպէս՝

4

Մէկ խաղաղու՛մ՝ հաւատում եմ իմ բախտին,

Իմ երգերին մշտատեւ,

Մէկ էլ տեսար՝ իմ յոյսերի դրախտին

Անյոյս դժոխքն իջաւ սեւ:

Մէկ թում եմ անհաճազելի հրաբուխ՝

Ամենագոռ մի լեռան,

Մէկ էլ տեսար՝ ցնդեց խոյեանքս, ինչպէս ծուխ,

Ինչ ունէի՝ ողջ մեռան... (ԾԾ, 3, 192):

Նմանապէս յարակրկնութիւն է կազմում նաեւ ստորադասական շաղկապների, մասնաւորապէս որ-ի տողասկզբի կրկնութիւնը, մանաւանդ այն դէպքում, երբ միեւնոյն գլխաւոր նախադասութեանը կամ համադաս գլխաւոր նախադասութիւններին լրացնում են համաստորադաս նախադասութիւններ՝ կրկնուող որ-ով կապակցուող. ինչպէս՝

Ես լուռ կը թաղեմ իմ ցաւը միակ,  
Զուարթ կը ժպտամ բախտաւորի պէս,-  
Երբէք չեմ բանայ սրտիս մութը փակ,  
Երբէք չեմ յայտնի իմ տանջանքը քեզ,

Որ պայծառ ժպտաս կեանքի երեսին,  
Որ ոչ մի տրտուցը սիրտդը չյուզէ,  
Որ չմտորես իմ ցաւի մասին,  
Որ քո թունաւոր խօսքը չը կասէ...  
(ՎՏԲ, 52):

Այստեղ որ-ի յարակրկնութիւնն ապահովում է թուարկուող գլխաւոր եւ երկրորդական նախադասութիւնների շարահիւսական ու կշռոյթային ամբողջականութիւնը:

Երբեմն էլ միեւնոյն շարահիւսական կապակցութեան մէջ համատեղում են համադասական եւ ստորադասական շաղկապների ու շաղկապական բառերի յարակրկնական շարքերը՝ արտայայտելով իրար յաջորդող գործողութիւնների եւ մարդկային հոգեբանական վիճակների ներդաշնակ

փոփոխութիւնների առարկայական ընթացքը. ինչպէս՝

Մերթ հեռանում եմ  
Ու մերթ՝ կուտակում,  
Մէկ կուտում եմ  
Ու մէկ՝ շիտակում,  
Մերթ՝ ուրախ ճիչով, ասես կարօտով՝  
Իրար եմ պարզում լիտիկ թելերը,  
Ցուցադրում եմ, կարծես թէ դիտմամբ,  
Փակ մարմինների բոլոր ձեւերը,  
Որ... արեղայի սիրտը խոռվեմ,  
Որ... արեղային անհուր խորովեմ,  
Որ... Աստուած ու Աս կուտեմ-խոռվեմ...  
(ՊՍ, 4, 31-32):

**ՎԵՐԱԲԵՐԱԿԱՆ ՅԱՐԱԿՐԿՆՈՒԹԻՒՆ**

Շաղկապների համեմատութեամբ վերաբերականների յարակրկնութեան շարքը լինում է պակաս ծաւալուն: Ընդհանրապէս յարակրկնութեամբ ծաւալուելու վերաբերականների հնարաւորութիւնը սահմանափակ է: Օրինակ՝

Ինչո՞ւ է այսպէս սիրտըս մղկտում,  
Այսպէս, Աոյեմբեր, քո հողմի Արման  
Լալիս անդադար եւ աղէկտուր,  
Կարծես Անդ լինի աշխարհն անսահման.  
Կարծես ոչ մի տեղ չի գտնում դադար,  
Կարծես ոչ ոքից չի տեսնում բարիք,  
Քո հողմի Արման,- տարամերժ, օտար,  
Օ՛, հանգստացէ՛ք,- հերի՛ք է, հերի՛ք...  
(ՎՏԲ, 350):

Չնայած վերաբերմունք արտայայտող բառերն այնքան էլ հակուած չեն հանդէս գալու յարակրկնութեամբ, մանաւանդ որ դա նաեւ պահանջում է ասելիքն այդ ուղղութեամբ ծաւալելու իւրայատուկ տաղանդ ու վարպետութիւն, այնուհանդերձ մեր պոեզիայում որոշ ստեղծագործութիւններ ամբողջովին կառուցուած են վերաբերականների ու ձայնարկութիւնների յարակրկնութեան հետեւողական կիրառման սկզբունքով: Այսպէս, օրինակ, Հ. Սա-

հեանի բանաստեղծական հրաշագործութիւններից մէկի («Ախր ես ինչպէ՞ս վեր կենամ գնամ») 25 տողերից 15-ը սկսւում է ախր գլղական վերաբերականով.

Ախր ես ինչպէ՞ս վեր կեանքս գնամ,  
Ախր ես ինչպէ՞ս ուրիշ տեղ մնամ:

Ախր ուրիշ տեղ հայրեններ չկան,  
Ախր ուրիշ տեղ հորովել չկայ,  
Ախր ուրիշ տեղ սեփական մոխրում  
Սեփական հոգին խորովել չկայ,  
Ախր ուրիշ տեղ  
Սեփական բախտից խոռվել չկայ:

Ախր ես ինչպէ՞ս վեր կեանքս գնամ,  
Ախր ես ինչպէ՞ս ուրիշ տեղ մնամ:

Ախր ուրիշ տեղ  
Հողի մէջ այսքան օրհնութիւն չկայ,  
Այսքան վաստակած հոգնութիւն չկայ:  
Ախր ուրիշ տեղ ձիւնի մէջ՝ արեւ  
Եւ արեւի մէջ այսքան ձիւն չկայ:  
Ախր ուրիշ տեղ տեղահան եղած,  
Եկած ուտերով Արագած սարի  
Ուտերին յեռուած Սասնայ տուն չկայ:  
Ախր ուրիշ տեղ  
Ամէն մի քարից, առուից, ակօսից,  
Իմ աչքերով իմ աչքերին Աստու  
Մանկութիւն չկայ...

Ախր ես ինչպէ՞ս վեր կեանքս գնամ,  
Ախր ես ինչպէ՞ս ուրիշ տեղ մնամ,  
Ախր ես ինչպէ՞ս ապրեմ առանց ինձ  
(ՀՍ, 2, 22):

Երբեմն էլ միեւնոյն բանաստեղծական խօսքում համատեղում են վերաբերականի ու շաղկապի յարակրկնական շարքերը. բանաստեղծական տունը կամ հատուածը սկսւում ու վերջանում է նոյն վերաբերականի տողասկզբի կրկնութեամբ,

խակ դրանց միջակայքում գործառուում է շաղկապ յարակրկնութիւնը. ինչպէս՝  
Թող հասցս դառնայ վշտի մի պատառ՝  
Թէ կիսուած մնաս, իմ Հայաստանիկ,  
Թէ գիրկդ չգամ որդիքդ թափառ,  
Թէ չծովանաս, իմ գետ հայրենիք,  
Թէ Մասիսդ, իբրեւ սպիտակ մի գառ,  
Արագը չանցնի, չընկնիք գրկէ-գիրկ,  
Թող կեանքս դառնայ այրուող անտառ՝  
Մոխիրս բռնէ երկիր ու երկինք...  
(ԾԾԼՄ, 146):

**ՁԱՅՆԱՐԿՆՈՒԹԻՒՆ ՅԱՐԱԿՐԿՆՈՒԹԻՒՆ**

Ձայնարկութիւնների արտայայտչական հնարաւորութիւնները շատ մեծ չեն, եւ նիւթական իմաստ ունեցող բառերի համեմատութեամբ սրանք աւելի սակաւ են հանդէս գալիս խօսքի գեղագիտական կողմին ծառայելու նպատակով: Համեմատաբար յաճախադէպ է ձայնարկութեան յարակրկնութեամբ հանդէս գալը: Սակայն յարակրկնութեան միւս դրսեւորումների համեմատութեամբ ձայնարկութիւն յարակրկնութիւնն էլ քիչ է հանդիպում: Ձայնարկութիւն յարակրկնութեան շարքը երեւան է գալիս մեծ մասամբ բանաստեղծական տան վերջին տողերում՝ իբրեւ նախորդ բանաստեղծի հաղորդումից արուած յուզական վերաբերմունքային հետեւութեան արտայայտութիւն. օրինակ՝

Դարդը սրտիս հասայ մեր տուն, տեսայ ծերունի,  
Խեղճ մօրդս.  
Ասի. - Նանի՛, ճամփորդ մարդ եմ, գիշերս  
Ինձ հիւր կ'ընդունե՞ս:  
Ա՛յս, մերի՛կ ջան... վզովս ընկաւ, սրտիս  
գրկեց ու լացեց,-  
Ա՛յս, բալա՛ ջան, դարիք բալա՛, էդ դո՞ւն  
ես... (ԱԻ, 2, 165):

**ԿՈՉԱԿԱՆ ՅԱՐԱԿՐԿՆՈՒԹԻՒՆ**

Յարակրկնութիւն է կազմում նաեւ կոչականը, երբ միայնակ կամ իրեն ուղեկ-

ցող ձայնարկութեան եւ կամ էլ իր որոշիչ ու յատկացուցիչ լրացումներէ հետ կրկնուում է բանաստեղծութեան հարեւան տողերի սկզբում: Կոչական յարակրկնութեան շարքի անդամները հանդէս են գալիս քառատող տան՝

ա) 1-ին եւ 3-րդ տողերի սկզբում՝

Հողմե՛ր, ինչո՞ւ էք այդպէս շարաւում Աղօթարանի լճերի վրայ:

Հողմե՛ր, թէ լինէք Աղօթարանում, Դուք մի խոսվէք լճերը նրա (ՀՍՍՐ, 25):

բ) 3-րդ եւ 4-րդ տողերի սկզբում՝

Իմ հիւանդ հոգին շատ է տառապել, Հոգնել է հոգիս հեշտասան սէրից, - Բոյր իմ, մի՛ ցանկայ այսօր ինձ խաբել, - Բոյր իմ, այս անգամ կարեկցանք բեր ինձ (ՎՏ, 2, 181):

Երբեմն էլ յարակրկնութիւն կազմող կրկնեալ եւ կրկնորդ կոչականների հետ կրկնուում է ստորոգեալը: Արդիւնքում ստացւում է կոչական+ստորոգեալ յարակրկնութիւնը. ինչպէս՝

Կրկնակի գալստեան գանգերն են ես լսում, Հատուցումն է գալիս - ես զգում եմ նորան, Բաղաքնե՛ր, գարթնում է ահաւոր մի ցաւում, Բաղաքնե՛ր, գարթնում են այն մարդիկ, որ մեռան (ՎՏՐ, 336):

գ. ՅԱՐԱԿՐԿՆՈՒԹԵԱՆ ԱՅԼ ԴՐՍԵՒՈՐՈՒՄՆԵՐ

Բացի վերը նշուած ձեւերից, արդի գրական չափածոյում երեւան են գալիս յարակրկնութեան նաեւ այլ դրսեւորումներ, որոնցից նշելի են յատկապէս հետեւեալները.

1) Երկու տարբեր յարակրկնութիւնների համատեղումը: Յաճախ քառատող տան մէջ կամ ոչ տնային կառուցուածքով չափածոյ խօսքում աստիճանական շարադասութեամբ համատեղուում են մէկից աւելի յարակրկնական շարքեր. սկզբում հանդէս է

գալիս առաջին շարքն իր անդամներով, յետոյ՝ երկրորդը եւ այլն: Սա ստեղծում է արտայայտչական բազմերանգութիւն, նկարագրութիւնը դառնում է շարժուն ու տպաւորիչ: Ինչ խօսք, նախադասութեան ոչ բոլոր անդամների յարակրկնուող շարքերը կարող են համատեղուել խօսքի միեւնոյն հատուածում: Բանաստեղծական խօսքում զուգորդուում են մասնաւորապէս՝

ա) երկու տարբեր ստորոգեալ յարակրկնութիւններ՝

Ծաղկել է նորից իմ այգին,  
Սրտում իմ գարուն է արդէն,  
Սիրում եմ այնքան քնքշագին,  
Սիրում եմ, բայց ո՞ւմ - չըզիտեմ:

Դողում է սիրտըս նորբաց,  
Նորբաց մի հուրվարդի պէս,  
Ծրջում եմ սիրուց արբած,  
Ծրջում ու երգում եմ ես... (ՎՏՐ, 250):

բ) ենթակայ եւ ստորոգեալ կամ ստորոգեալի եղանակիչ յարակրկնութիւնները, երբ առաջինը կապակցուում է այլ ստորոգեալների, իսկ երկրորդը՝ այլ ենթակայի կամ ենթակաների հետ. ինչպէս՝

Գարունը այնքա՛ն ծաղիկ է վառել,  
Գարունը այնպէ՛ս պայծառ է կրկին,  
- Ուզում եմ մէկին քնքշօրէն սիրել,  
Ուզում եմ անուշ փայփայել մէկին (ՎՏՐ, 90):

գ) յատկացուցիչ եւ կոչական յարակրկնութիւնները՝

Ձեր շքեղ շէնքերի ծանրութեամբ սրտմաշուկ,  
Ձեր ահեղ բերդերի համրութեամբ վերամբարձ,  
Բաղաքնե՛ր, ձեր մէջ կայ դժոխքի մի շշուկ,  
Բաղաքնե՛ր, ձեր բանտից արդեօք կա՞յ վերադարձ (ՎՏՐ, 336):

դ) ենթակայ եւ շաղկապ յարակրկնութիւնները՝

Դոյլը իջնում է զուարթ զնգոցով

Եւ արձագանգ է խորքերում տալիս,  
Դոյլը ելնում է ծանր տնքոցով,  
Եւ պատերն ի վար արցունք է լալիս (ՎԴԱՄ, 16):

2) Երկու տարբեր անդամներով յարակրկնութիւն: Երբեմն էլ յարակրկնութիւն են կազմում նախադասութեան մէկից աւելի անդամներ, որոնք կարող են լինել լրացում-լրացեալներ, եւ այս դէպքում յարակրկնութիւն է կազմում տուեալ բառակապակցութիւնը, կամ կարող են այդպիսին չլինել, եւ այս դէպքում էլ յարակրկնութիւն են կազմում այդ անդամներն առանձին-առանձին: Երկու դէպքում էլ առկայ է երկշարք յարակրկնութիւնը: Միեւնոյն բանաստեղծական տան մէջ յարակրկնութիւն են կազմում մասնաւորապէս՝

ա) ենթական եւ ստորոգեալը՝

Ես սիրում եմ արտները ոսկի  
Եւ դաշտերը պայծառ,  
Ես սիրում եմ խորհուրդն այն խօսքի,  
Որ չասիր ու անցար (ՎՏՐ, 157):

բ) յատկացուցիչը եւ ենթական՝

Մի այլ երկրային երաժշտութեան  
Ելելէջների պչրանքն եմ յիշում,  
Բո շարժումները աղօթք են շարժում,  
Բո շարժումները ե՛ր կան, ե՛ր չըկան (ՎՏՐ, 60):

գ) ենթական եւ ուղիղ խնդիրը՝

Դու ինձ չես տեսնում լուսէ երագում,  
Դու ինձ չես լսում ձմռան փոթորկում... (ՎՏՐ, 72):

դ) ենթական եւ ժամանակի պարագան՝

Դու դեռ չես մեռել իմ հիւանդ սրտում,  
Դու դեռ ապրում ես երագի նըման... (ՎՏՐ, 54):

ե) ստորոգեալը եւ ուղիղ խնդիրը՝

Տա՛ր ինձ, քարաւան, իժերին յանձնիր, թաղիր հեգ սիրտս աւագների տակ,

Տա՛ր ինձ, ազատիր իշխանութիւնից, ազատիր նըրա հովանոց վայրագ... (ԱԻ, 2, 69):

Ծանօթութիւն: Նմանապէս յարակրկնութեան շարք են կազմում նաեւ անդէմ միակազմ նախադասութեան բայական գերադաս անդամն ու իր ուղիղ խնդիրը. ինչպէս՝

Մտնել հոգուդ մէջ, խառնել ամէն ինչ,  
Քեզ նորից անել հեգ ու հպատակ,  
Եւ արցունք տեսնել աչքերին քո ջիւջ,  
Եւ արցունք տեսնել ձեռքերին իմ տաք (ՎԴԱՄ, 194):

զ) յատկացուցիչը եւ որեւէ խնդիր (միջոցի, սահմանափակման, անջատման) լրացում՝

Ասա՛ղ, սիրոյ աչքը ծարաւ,  
Իմ սիրով էլ չլիացաւ.  
Եւ սիրոյ քաղցն այս աշխարհի  
Իմ սիրով էլ չփարատուց (ՌԴՊՎ, 169):

3) Բաղադրիչ նախադասութիւն յարակրկնութիւն: Բանաստեղծական կից կամ հարեւան տողերի առաջնամասում կրկնուում են նաեւ բաղադրիչ նախադասութիւններ: Սա առկայ է այն դէպքում, երբ բանաստեղծական տողը բարդ նախադասութիւն է, եւ նրա նախադաս բաղադրիչ նախադասութիւնը նոյնութեամբ կամ մասնակի փոփոխութեամբ կրկնուում է յաջորդ տողի (տողերի) նոյն հատուածում: Որպէս կանոն, կրկնուող բաղադրիչ նախադասութեան վերջը համընկնում է տուեալ տողի հատածին կամ առաջին հատածին, երբ տողն ունի երկու հատած եւ բաժանուում է երեք հաւասար մասերի: Այս դէպքում յարակրկնութիւնը նաեւ ապահովում է հաստատուն հատածի գոյութիւնը տուեալ չափածոյ խօսքում:

Յարակրկնութիւն է կազմում՝

ա) աւելի յաճախ բարդ ստորադասական կապակցութեան գլխաւոր նախադասութիւնը. ինչպէս՝

Ես կ'ուզէի, որ քո սրտում մնար մի սուրբ յիշատակ,

-Որ ես վհատ չմնայի կէտ ճամփին...

Ես կ'ուզէի, որ քո կրծքում ճոճապէս ծնուէր մի փափագ,

-Որ տիրաբար հրդեհել է իմ հոգին... (ՎՏ, 2, 154):

Այստեղ չնայած յարակրկնութեան շարքի երկու անդամների սահմանները գլխաւոր նախադասութեան ծիրից դուրս են եկել՝ ընդգրկելով նաեւ ստորադասական շղկապն ու դրան յաջորդող յատկացուցիչը (որ քո), այնուհանդերձ, բուն յարակրկնութիւնը գլխաւոր նախադասութեան կրկնութիւնն է: Բացի այդ, բերուած օրինակում յարակրկնութիւն է կազմում նաեւ 2-րդ եւ 4-րդ տողերում շարակարգուած ստորադաս նախադասութիւնների որ շղկապը:

Գլխաւոր նախադասութիւն յարակրկնութեամբ բարդ ստորադասական կապակցութիւնը լինում է նաեւ շարայարական կառուցուածքի. ինչպէս՝

Ինձ մօտ արի՛ ձուածեղ անեմ...

Ինձ մօտ արի՛ բլիթ տամ... (ՅԹԸԵ, 155):

բ) սակաւադէպ բարդ համադասական նախադասութեան առաջին բաղադրիչը՝ մեծ մասամբ այլ բանատողերի միջարկումով. ինչպէս՝

Ծա՛տ եմ լացել,- իմ աչքերէն

Քունը վաղուց է թռել.

Ծա՛տ եմ լացել, եա՛ր, քու սէրէն

Սիրտս խոր վէրք է դառել (ԱԻ, 2, 7):

Ոչ տնային կառուցուածքի չափածոյ խօսքում երբեմն համատեղում են նախադաս բաղադրիչ նախադասութեան ենթակայի ու յաջորդ բարդ համադասական նախադասութեան առաջին բաղադրիչի յարակրկնութիւնները եւ նոյն կամ յաջորդ տողի մէկ այլ բառի վերջոյթային կրկնութիւնը, որով ուժեղանում է խօսքի թափը,

եւ նրան հաղորդում է արտասովոր սլացք. ինչպէս՝

Այիքներն ափին գարկում եմ՝ մեռնում,

Գետը չի կանգնում, կանչում է՝ առաջ,

Այիքներն անթիւ զոհեր են դառնում,

Գետը չի կանգնում, գոչում է՝ առաջ,

Ծակատագիրն է կոկորդը բռնում՝

Գետը չի կանգնում, ճչում է՝ առաջ,

Բիր ոսկէ ալիք մեռնում՝ չեմ յառնում,

Արծաթ գետն յաւերժ թռչում է առաջ... (ՅԾ, 3, 200):

գ) մէջբերուող նախադասութեամբ կապակցութեան հեղինակի խօսքը: Ինքնատիպ յարակրկնութիւն է կազմում, երբ քառատող տան մէջ երկու տարբեր հեղինակային խօսքեր արտայայտում են միջարկուած կրկնութեամբ. ինչպէս՝

Դու ասի՛ր՝ անյել, հասկանալ, ու սուգուել, ու դառնալ անէ.-

Նա աւսաց՝ լինել, կատարել, անթոճել հուրեր ու շողեր:

Դու ասի՛ր՝ ամփոփել ամբողջը, հաշտընել ու խաղաղ լինել.-

Նա աւսաց՝ ամբողջի՛ն տիրանալ, որպէսզի ամբողջը - փոխել (ԵՉՊԲ, 354):

4) Նախադասութիւն յարակրկնութիւն: Յարակրկնութիւն է կազմում նաեւ ինքնուրոյն նախադասութիւնը, երբ բանաստեղծական նախադաս տողը կազմուած է երկու ինքնուրոյն նախադասութիւններից, որոնցից առաջինը նոյնութեամբ կամ մասնակի փոփոխութեամբ կրկնում է յաջորդ տողում կամ տողերում. ինչպէս՝

Ես գալիս եմ ահա: - Նայեցէ՛ք, անայեցէ՛ք:

Ես գալիս եմ ահա - դարերից...

Ու բերել եմ ինձ հետ երազները իմ սեզ

Ու երգերը ցնդած օրերի... (ԵՉՊԲ, 311):

Յարակրկնութեան կրկնեալ ու կրկնորդ նախադասութիւնները յաճախ էլ չափածոյ խօսքի երկար շղթայում հանդէս են գալիս իրարից շատ հեռու, այլ բանատողերի միջարկումով: Նման յարակրկնու-

թիւնը նաեւ կապակցական դեր է կատարում՝ խօսքի տարբեր հատուածներ իմաստով եւ քերականորէն կապելով իրար: Կրկնութեան այս ձեւը շատ աւելի բնորոշ է Ջարենցի լեզուին ու ոճին: Այսպէս՝ մեծ բանաստեղծն իր գործերից մէկում կիրառել է նախադասութեան յարակրկնութեան երկու շարք՝ մէկը երկանդամ, միւսը՝ բազմանդամ: Բանաստեղծութիւնը սկսւում է «Երկիւնը գորշ է: Պղտոր Նեւան» տողով, որը 11-րդ տողում արտայայտում է «Երկիւնը գորշ է: - Այնտեղ, հեռուն» ձեւով: Այսինքն՝ բանաստեղծը տողերը բաժանել է երկու մասի. հատածի ձախ կողմում ստեղծել է ինքնուրոյն նախադասութիւն յարակրկնութիւն (Երկիւնը գորշ է), որի նպատակը ընթերցողի յիշողութեան մէջ անօրգանական բնութեան չտրամադրող հոգեբանական վիճակը մտապահելն է, բնութեան հետ մարդկային տրամադրութեան ներդաշնակութեան գաղափարի հաստատումը: Նոյն բանաստեղծութեան մէջ երկրորդ յարակրկնութիւնն արտայայտում է Աճում է ահը նախադասութեան կրկնութեամբ: Սա ամբողջ խօսքի շղթայում հանդէս է գալիս մէկ որպէս տողի կէսը զբաղեցնող ինքնուրոյն նախադասութիւն (Աճում է ահը: - Ձմեռային...), մէկ որպէս ամբողջական տող-նախադասութիւն: Այս նախադասութիւնը գործածուել է 11 անգամ, որից 3 անգամ՝ որպէս տողի կէսը զբաղեցնող ինքնուրոյն նախադասութիւն, 7 անգամ՝ որպէս ամբողջ տողը զբաղեցնող ինքնուրոյն նախադասութիւն, իսկ մէկ անգամ՝ որպէս տողի մի մասը զբաղեցնող նախադասութիւն, որին հետեւում է բաղադատութեան եզրը (Աճում է ահը, ինչպէս փորձանք): Նշենք, որ յարակրկնութեան շարքի անդամները հանդէս են եկել անհաւասար թուով տողերի միջարկումով, բայց բոլոր կրկնութիւնների նպատակը մէկն է՝ նկարագրութեանը հաղորդել յուզարտայայտչական լիցք, շօշափելի դարձ-

նել ցարի պալատը սողոսկած երկիւղը: Ապստամբների մօտալուտ յաղթանակի հաւանականութեան թուացողութիւնը խորացրել է երկիւղը արքունական պալատում: Եւ Աճում է ահը նախադասութեան պարբերական կրկնութիւնը պալատում ստեղծուած բարոյահոգեբանական ծանր վիճակն է ներկայացնում: Տուեալ հոգեբանական վիճակն աւելի է խորանում, երբ Աճում է ահը նախադասութիւնը միջարկում է Նստել է ահը, Ընչում է ահը համանիշ նախադասութիւններով, իսկ բանաստեղծութիւնը Աճում է ահը նախադասութիւն-տողով աւարտելն արդէն կատարեալ է դարձնում պալատի ներսում սարսափի ու վախի գերակայող դառնալը:

Ամփոփենք: Յարակրկնութիւնն արտայայտում է բառական կամ շարահիւսական տարբեր միաւորների կրկնութեամբ եւ գեղարուեստական խօսքում երեւան է գալիս տարաբնոյթ իրացումներով՝ ապահովելով բանաստեղծական պատումի պատկերաւորութիւնը, արտայայտչականութիւնն ու ցանկալի ներգործութիւնը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

1. Վ. Առաքելեան, Կրկնութեան արուեստի մի քանի առանձնատկութիւնների մասին, ՍԳ, Երեւան, 1961, թիւ 1:
2. Վ. Առաքելեան, Ա. Իսահակեանի պոեզիայի բառապաշարի ոճաբանական առանձնատկութիւնները, Երեւան, 1954:
3. Պ. Պողոսեան, խօսքի մշակոյթի եւ ոճագիտութեան հիմունքներ, գիրք 2-րդ, Երեւան, 1991:

ՀԱՍՈՏԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- Ա - Աստուածաշունչ, Էջմիածին, 1994:
- ԱԻ - Ա. Իսահակեան, Երկերի ժողովածոյ, հտ. 1-4, Երեւան, 1973-1975:
- ԳԱՍԿ - Գ. Աշոտ, Սիրոյ կրակներ, Երեւան, 1971:

ԳՍԲՊ - Գ. Մարեան, *Բանաստեղծություններ եւ պոեմներ*, Երևան, 1982:

Ե2 - Ե. Չարենց, *Երկերի ժողովածո*, հտ. 1, Երևան, 1962:

Ե2ՊԲ - Ե. Չարենց, *Պոեմներ, բանաստեղծություններ*, Երևան, 1984:

ՅԹԸԵ - Յովհ. Թումանյան, *Ընտիր երկեր*, Երևան, 1978:

ՅԾ - Յովհ. Ծիրազ, *Քնար Հայաստանի*, հտ. 1, Երևան, 1958, հտ. 3, Երևան, 1974:

ՅԾՀՄ - Յովհ. Ծիրազ, *Յուշարձան մայրիկիս*, Երևան, 1979:

ՀՍ - Հ. Սահեան, *Երկերի ժողովածո*, հտ. 1-2, Երևան, 1984:

ՀՍԴԾ - Հ. Սահեան, *Դադձի ծաղիկ*, Երևան, 1986:

ՀՍՍԲ - Հ. Սահեան, *Սեզամ, բացուի՛ր*, Երևան, 1972:

ՀՍԲԵ - Հ. Սահեան, *Քարասիների երգը*, Երևան, 1968:

Ա.տ. - *Առյճ տեղում*:

ՊՍ - Պ. Սեալ, *Երկերի ժողովածո*, հտ. 1-5, Երևան, 1972-1974:

ՌԴՊՎ - Ռ. Դաույեան, *Պղնձե վարդ*, Երևան, 1983:

ՍԳ - «Սովետական գրականություն» (ամսագիր)

ՎԴԱՄ - Վ. Դարթեան, *Անկէզ մորեմի*, Երևան, 1972:

ՎՏ - Վ. Տէրեան, *Երկերի ժողովածո*, հտ. 2, Երևան, 1961:

ՎՏԲ - Վ. Տէրեան, *Բանաստեղծություններ*, Երևան, 1985:

ՍԵՐԻՈՍԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՏՈՒԱԾԱԲԱԺԱՆՄԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ԵՒ ԶՈՒԱՐԹՆՈՑԻ ՏԱԾԱՐԻ ԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ՄԱՍԻՆ ԳԼՈՒԽԸ

Ալեքսան Ծակոբեան

Զուարթնոցի տաճարի կառուցման եւ օծման ժամանակին նուիրուած մեր վերջին աշխատանքը պատրաստելիս<sup>1</sup> պարզ դարձաւ, որ Սեբիոս եպիսկոպոսի<sup>2</sup> պատմական երկի առկայ հրատարակութիւնները ինչ-ինչ տեղերում չեն նպաստում է դարի սկզբնօրինակը հնարաւորինս պատկերացնելուն, ուստի խնդիր է առաջանում վերստին անդրադառնալ մեզ Հասած ձեռագրական թէկուզ եւ սուղ նիւթի գնահատմանը բնագրագիտութեան այսօրուայ պահանջներին համապատասխան: Ստորեկը փորձենք ներկայացնել հրատարակիչների թոյլ տուած սխալները եւ դրան զուգահեռ՝ պատմիչի բնագրի նախնական վիճակի մասին մեր պատկերացումները՝ վերջինները կիրառելով Զուարթնոցի տաճարի կառուցման մասին հատուածի իբրեւ գլուխ գնահատման օրինակի վրայ:

Ուսումնասիրողները լաւ գիտեն, որ ներկայումս յայտնի է երկի միայն մէկ ամբողջական մայր գրչագիր՝ ՄՄ թիւ 2639 (վերջին հրատարակութիւններում նշանակուած Ա տառանիշով), ընդօրինակուած Գրիգոր երէցի կողմից (տուեալ հատուածը) 1672 թ. Բաղէշի Սուրբ Յովհաննէս Մկրտչի (Ամրդու) վանքում. նրանից ժիւ դարում բազմաթիւ արտագրութիւններ են կատարուել, որոնք հեղինակային սկզբնօրինակի վերականգնման համար որեւէ նշանակութիւն չունեն<sup>3</sup>: Առաջին, 1851 թ. կոստանդնուպոլսեան հրատարակութեան աշխատասիրող Թադէոս Միհրդատեանցի ձեռքի տակ եղել է վերջին իմաստով չափազանց կարեւոր մի գրչագիր (վերջին հրատարակութիւններում նշանակուած Հ տառանիշով եւ, ցաւօք, ներկայումս կո-

րած), որը յիշատակարան չունէր, սակայն թողնում էր ժՁ դարի ընդօրինակութեան տպաւորութիւն («Օրինակի միոյն չգոյր յիշատակարան, եւ էր թերի, որ էր բոլոր գրով հին թուղթ բամբակեայ. եւ թուի թէ ի վեշտասաներորդ դարու գրեալ իցէ, բայց ամենայն մասամբ մաքուր գրութիւն ի հմուտ գրչէ...»)<sup>4</sup>: Անցած մէկուկէս դարի ընթացքում այլ ամբողջական ինքնուրոյն գրչագրեր չեն յայտնաբերուել:

1979 թ. հրատարակութիւնը պատրաստելիս Գեւորգ Աբգարեանին յաջողուել է աւելացնել միայն մի քանի հատուածական ընդօրինակութիւններ, զարգացած միջնադարի (ըստ աշխատասիրողի՝ ժՁ դարի) բոլորգրով մի ձեռագրի մէկ թերթանոց շատ կարեւոր պատառիկ (ՄՄ թիւ 1343), Սեբիոսի բնագրին նմանուող երկու նախագատութիւն ՄՄ թիւ 1898 գրչագրի (ժԳ դար) 253ր էջում եւ ժԹ դարի շղագրով մի պակասաւոր գրչագրի՝ ներկայումս Մաշտոցի անուան Մատենադարանի Երիցեանի Ֆոնդում պահուող վերջին մէկուկէս տետրակները՝ բնագրի շուրջ քառորդ մասով<sup>5</sup>: Միանգամից նշենք, որ աշխատասիրողը չի փորձել մինչեւ վերջ ճշտել վերջինիս տեղը գրչագրերի ճիւղագրութեան մէջ, թէպէտ մի քանի համընկնող տարբերակների հիման վրայ (իրականում դրանք բազմաթիւ են) արդարացիօրէն ենթադրել է, որ հաւանաբար այդ պատառիկը եւ Թադէոս Միհրդատեանցի օգտագործած, ներկայումս կորած հնագոյն գրչագիրը (Հ) «բխում են մի ընդհանուր ձեռագրից»<sup>6</sup>:

Ստեփանոս Մալխասեանցի աշխատասիրութեամբ 1939 թ. հրատարակուած